
**ՀԱՆՂՈՒՐԺՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ
ՎՍՏԱՀՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԵՐԿԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆ**

ՏԱԹԵՎԻԿ ՓԻՐՈՒՄՅԱՆ

Արդի սոցիոմշակութային աշխարհում անհանդուրժողականության և անվստահության արմատական դրսևորումները դարձել են մարդկային համակեցությանը սպառնացող լուրջ մարտահրավերներ: Առավել ևս, որ նմանատիպ ապակառուցողական գործընթացները, որպես կանոն, ուղեկցվում են զանգվածային բռնություններով, ահաբեկչություններով, պատերազմական գործողություններով, քաղաքական, ռազմական, սոցիալական, կրոնական անկառավարելի գործընթացներով, արտագաղթով և նմանատիպ այլ մարդաբանական աղետներով: Չմանրամասնելով արդի քաղաքակրթական և մարդաբանական ճգնաժամի խորքային պատճառները՝ նշենք միայն, որ հիշյալ մարտահրավերների համատեքստում հանդուրժողականության, վստահության, երկխոսության հաստատման հիմնախնդիրները ձեռք են բերել սկզբունքորեն նոր տեսական և գործնական մեծ հնչեղություն: Հասարակական կյանքում հանդուրժողականության և վստահության սոցիոմշակութային ու բարոյահոգեբանական մթնոլորտի հաստատումը ենթադրում է, որ դրանց զուգահեռ՝ սոցիալական համակարգը կդառնա առավել հուսալի, անվտանգ, կայուն, խաղաղ ու համերաշխ: Դժվար չէ նկատել, որ թվարկված այս արժեքները ցանկացած հասարակական համակարգի օպտիմալ գործառության անհրաժեշտ պայմաններն են, առավել ևս, որ վստահության մթնոլորտում երկխոսության պատրաստակամությունը հասարակական կյանքի վերարտադրման և զարգացման կարևոր մեխանիզմներ են:

Ինչպես նախկինում, այնպես էլ մեր օրերում ուրիշին չհանդուրժելու խնդիրը իրական մարտահրավեր է, որի հաղթահարումը հասարակական կյանքի կառուցարկման համար ունի կենսական նշանակություն: Նկատենք նաև, որ սոցիալական համակարգի ամբողջականությունը ձևավորվում է սոցիալական, քաղաքական և մշակութային երկխոսության միջոցով: Այդ իմաստով տարբեր անհասների, հասարակական խմբերի, մշակույթների, քաղաքակրթությունների, կրոնների և երկրների միջև երկխոսության մշակույթի ձևավորումը առավել քան արդիական է և հնարավոր է միայն այնտեղ, ուր գործում է հանդուրժողականության սկզբունքը: Հանդուրժողականությունը ուրիշների հետ համատեղ ապրելու ընդունակություն և յուրօրինակ «արվեստ» է, որը

նպաստում է ինչպես հասարակության սոցիոմշակութային կարգի կայացմանը, այնպես էլ տվյալ հասարակության անդամների մշակութային և անհատական որոշակիության պահպանմանը: Անշուշտ, մարդիկ տարբերվում են միմյանցից իրենց անհատական որակներով, բայց նրանք նաև սոցիալական էակներ են, ապրում են հանրային կյանքով, ինչը նրանց տալիս է ընդհանուր կյանքի մշակույթ և համակեցության կենսափիլիսոփայություն: Մարդը մշտապես երկխոսում է այլոց հետ, նրանց հետ մշտական սոցիոմշակութային հարաբերությունների մեջ է, ինչը նշանակում է, որ երկխոսությունը մարդու սոցիալականության կարևոր դրսևորումներից է: Իսկ դա նշանակում է, որ ներդաշնակ համակեցություն ձևավորելու համար հասարակության ներսում նախապես պետք է հաստատվի երկխոսություն ծավալելու շուրջ փոխհամաձայնության որոշակի մակարդակ: Փաստորեն, փոխհամաձայնությունը երկխոսային հարաբերությունների կարևոր ձևերից է և աչքի է ընկնում մի շարք երանգներով ու տարատեսակներով¹²: Փոխհամաձայնության հիմքով երկխոսությունը «Ես-ի» և «Ուրիշի» միջև սոցիոմշակութային հարաբերությունների հաստատման կերպ է: Միայն «Ուրիշի» հետ երկխոսելով և փոխհարաբերվելով է, որ «Ես-ը» կարողանում է ճանաչել և բացահայտել ինքն իրեն, զգալ իրեն որպես ամբողջականություն, որպես իրապես ապրող, շնչող, գոյություն ունեցող, մտածող, բանական էակ:

Մարդկանց միջև պայմանավորվածություններ ձեռք են բերվում երկխոսության միջոցով, ինչը, իր հերթին, մեծապես պայմանավորված է վստահության մթնոլորտի առկայությամբ: Վստահությունը հասարակական հարաբերությունների բնութագրական հատկություններից է և արտահայտվում է ինչպես անհատական, այնպես էլ սոցիալական մակարդակներում: Վստահությունը սոցիալական առաքինություն է, սոցիալականության կարգավորիչ գործոն, որը նպաստում է սոցիոմշակութային հարաբերությունների կառուցարկմանը: Մարդկային համակեցության փորձը հաստատում է, որ մարդկանց միջև փոխհարաբերությունների ներդաշնակությունը անմիջականորեն պայմանավորված է տվյալ հասարակությունում տիրող վստահության աստիճանով: «Հասարակական վստահության գլխավոր գործառույթը հասարակության ինքնակազմակերպման ապահովումն ու սոցիալական կառույցների վերարտադրությունն է: Այն համարվում է մարդկանց համակեցության գլխավոր հիմքը»¹³: Պատահական չէ, որ ժամանակակից աշխարհում վստահությունը, հանդուրժողականությունը, համաձայնության գալու պատրաստականությունը դիտվում են հասարակական առաջընթացի, զարգացման, հասարակական հարաբերությունների կանոնակարգման ելակետային պայմաններ: Առանց վերոնշյալ նա-

¹² См. у Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. М., 1986, էջ 320-321:

¹³ «Доверие и недоверие в условиях развития гражданского общества». М., 2013, с. 31.

խաղրյալների անհնար է հասարակության՝ որպես ամբողջական համակարգի բնականոն գործունեությունը: «Հասարակությունը չի կարող գործառել և զարգանալ, եթե լրջորեն զբաղված չէ հասարակական փոխհարաբերությունների տարբեր մակարդակներում ու ոլորտներում վստահության ամրապնդման գործով: Վստահությունն այն արժեքն է, որի հիման վրա ձևավորվում են սոցիալական կապերը, ամրապնդվում և ամբողջանում է ցանկացած սոցիալական օրգանիզմ»¹⁴: Ի մի բերելով ասվածը՝ կարող ենք նշել, որ վստահությունը՝ որպես փոխադարձ պայմանավորվածություն և համաձայնություն ձեռք բերելու նախապայման, արդի սոցիոմշակութային տարածության կառուցարկման գլխավոր աշխատակարգերից է: Կարելի է ասել, որ վստահությունը մարդկանց բարոյական գիտակցման երկարատև զարգացման արդյունք է և մշակութային յուրաքանչյուր համակարգում ունի իրեն բնորոշ մի շարք առանձնահատկություններ: Ըստ էության՝ տվյալ հասարակության սոցիոմշակութային կարգում վստահության մակարդակից է կախված տվյալ հասարակության և տվյալ պետության սոցիալական հավաքականության, համախմբվածության ապահովման հնարավորությունը:

Հարաբերվելով այլոց հետ՝ մարդուն մշտապես ուղեկցում են վախի, անհանգստության, կասկածի զգացումները, որոնց հաղթահարումը հնարավոր է միայն վստահության հաստատման միջոցով, քանի որ այն անվտանգություն և հանգստություն է ներշնչում հարաբերվող սուբյեկտներին: Այն մասնավորապես ենթադրում է փոխադարձ սոցիալական պատասխանատվություն, ինչն էլ պահանջում է հանդուրժողականության բարձր աստիճան: Վստահություն կարող է լինել ինչպես առանձին անհատների, այնպես էլ հասարակական մեծ խմբերի, քաղաքական ինստիտուտների, միջազգային կազմակերպությունների և այլ կառույցների միջև: Վստահությամբ է պայմանավորված տարբեր սոցիալական խմբերի միջև համագործակցության հնարավորությունը: Եթե անհատական վստահության դեպքում հաշվի են առնվում անհատի հատկությունները, ապա հասարակական վստահության դեպքում ենթադրվում են սոցիալական հարաբերություններն առհասարակ: Մասնագիտական վերլուծություններում հասարակական վստահությունը հայտնի է «սոցիալական կապիտալ» անունով (Ֆ. Ֆուկույամա), որի գլխավոր գործառույթը ներդաշնակ և հանդուրժող հասարակական հարաբերությունների հաստատումն է: «Սոցիալական կապիտալը հասարակության անդամների միջև վստահության ներուժի առկայությունն է: Այն կարող է դրսևորվել ինչպես փոքր սոցիալական հանրույթներում՝ ընտանիք, այնպես էլ հնարավոր ամենամեծ հանրույթներում՝ ազգ: Սոցիալական կապիտալը տարբերվում է մարդկային կա-

¹⁴ Смирнов А. И. Факторы формирования доверия к российской армии // "Социологические исследования". М., 2009, № 12, с. 100.

պիտալի մյուս ձևերից նրանով, որ սովորաբար ստեղծվում և փոխանցվում է մշակութային մեխանիզմների միջոցով, ինչպիսիք են կրոնը, ավանդույթները, սովորույթները»¹⁵: Այսինքն՝ կապիտալի մյուս ձևերին զուգահեռ (տնտեսական, բարոյական) գոյություն ունի նաև մարդկային կապիտալ, որի հիմքում սոցիալական վստահությունն է:

Սոցիալական կապիտալի հիմքը մարդկային հարաբերություններն են: Եթե տնտեսական կապիտալի հիմքում ընկած է նյութականը, ապա սոցիալական կապիտալի հիմքում գաղափարն է, անհատի կրթվածության աստիճանը: Առանց սոցիալական կապիտալի անհնար է մարդկաց միջև սոցիալական հարաբերությունների ձևավորումը: Վստահությունը սոցիալական կապիտալի այն հիմնարար արժեքն է, որը նպաստում է կայուն հասարակական հարաբերությունների հաստատմանը: Սոցիալական կապիտալի գլխավոր գործառույթը համախմբումը և միավորումն է՝ հիմնված վստահության սկզբունքի վրա: Վստահության շնորհիվ է, որ սոցիալական կապիտալը կարող է միավորել և հասարակության մեջ ներառել ինչպես միևնույն հետաքրքրություններն ունեցող անձանց, այնպես էլ իրարից էապես տարբերվողներին: Պատահական չէ, որ Ֆ. Ֆուկույաման սոցիալական կապիտալը բնութագրում է «ինքնաբուխ սոցիալիզացված» եզրույթով (spontaneous sociability)՝ նպատակ ունենալով ցույց տալ, որ սոցիալական կապիտալի առկայության դեպքում անհատը, անկախ իր կամքից, ինքնաբուխ ներառվում է հասարակական հարաբերությունների մեջ՝ նպաստելով հասարակական հարաբերությունների ձևավորմանը: Առանց սոցիալական կապիտալի, առանց վստահության չեն կարող լինել ներդաշնակ հարաբերություններ, սոցիալական առաջընթաց և կայուն զարգացում:

Սոցիալական վստահության տեսաբանները վստահությունը դիտում են որպես հասարակական կարգի կանոնակարգման և կայունության գլխավոր հիմք: Այս առնչությամբ Ֆ. Ֆուկույաման իրավացիորեն նկատում է, որ վստահություն կարող է առաջանալ բոլոր այն հասարակարգերում, որտեղ գերիշխում է որոշակի բարոյական արժեքների համակարգ, որով առաջնորդվում են տվյալ հասարակության անդամները, և որի շնորհիվ առկա է այլոց վարքի նկատմամբ կանխատեսելիության, արդարության, ուշադրության և հոգատարության գիտակցում¹⁶: Ըստ Տ. Պարսոնսի՝ հասարակությունը կարող է ամբողջական և ինքնաբավ լինել այնքանով, որքանով օրինական են վերջինիս հաստատությունները, և որքանով այն կարող է «հույս դնել» իր անդամների խելամիտ վարքի վրա, որն ուղղված կլինի հասարակական հարաբերությունների ձևավորմանն ու ամրապնդմանը¹⁷:

Անդրադառնալով վստահության ֆենոմենի վերլուծությանը՝ հարկ

¹⁵ **Фукуяма Ф.** Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. М., 2004, с. 53.

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 257:

¹⁷ Տե՛ս **Парсонс Т.** Система современных обществ. М., 1998, էջ 21:

է նշել, որ հաճախ այն նույնացվում է հավատի հետ, ինչը սկզբունքորեն սխալ է: Թեև հավատի մասին խոսելիս անմիջապես ենթադրվում է կրոնական հավատը (հավատ առ Աստված), բայց չմոռանանք, որ գոյություն ունի ոչ միայն հավատ առ Աստված, այլ նաև հավատ առ մարդը, որը նույնչափ կարևոր է, որքան կրոնական հավատը: Հավատի այս տեսակը անմիջականորեն կապված է վստահության հետ: Այսինքն՝ այս հավատը վստահության այն զգացումն է, որ յուրաքանչյուր մարդ օժտված է բարոյականության և արդարության որոշակի մակարդակով, որոնց կարելի է հավատալ և վստահել: Թեև հավատի և վստահության հիմքում ընկած են հուսալիության, ապահովության և անվտանգության զգացումները, սակայն, ի տարբերություն վստահության (վստահության հիմքում նախ և առաջ ընկած է բանական սկիզբն ու սթափ դատելու կարողությունը), հավատն ավելի իռացիոնալ ու զգացմունքային ապրում է և չունի ապացուցման ու հիմնավորման կարիք¹⁸: Թեև վստահության պարագայում գերակշռողը բանական մոտեցումն է, բայց այն պարունակում է նաև իռացիոնալ տարրեր: Ընդ որում, որպես իռացիոնալ ընտրություն՝ վստահությունը դրսևորվում է հատկապես անհատական մակարդակում: Ավելին, որոշ տեսաբաններ գտնում են, որ վստահությունը կարող է բացառապես դրսևորվել միայն անհատական մակարդակում: Չբացառելով վստահության դրսևորման անհատական բնույթը՝ հարկ է նկատել, սակայն, որ այն առավելապես հասարակական-հրապարակային երևույթ է:

Սոցիոլոգիական հետազոտություններում առանձնացնում են վստահության երկու հիմնական մոտեցումներ: Առաջին՝ վստահությունը ավանդական հասարակություններին բնորոշ սոցիոմշակութային երևույթ է և հիմնականում ունի իռացիոնալ բնույթ: Երկրորդ վստահությունը արդի հասարակություններին բնորոշ սոցիոմշակութային ռացիոնալ երևույթ է և սոցիալական հարաբերություններ հաստատելու անհրաժեշտ նախապայման¹⁹:

Վստահության ըմբռնման այս երկու մոտեցումներում առաջին հայացքից նկատվող հակասությունը հեշտությամբ լուծվում է, եթե ընդունենք, որ այն գոյություն ունի և ավանդական, և՛ ժամանակակից հասարակություններում: Քանի որ հասարակության այս երկու տեսակներն արդեն իսկ իրենց բնույթով տարբեր են, ուստի նրանց բնորոշ վստահության բովանդակությունները ևս պիտի տարբեր լինեն: Ավանդական հասարակություններում, որպես կանոն, վստահությունը հիմնվում է հավատի վրա, մինչդեռ արդի հասարակություններում այն հիմնված է բանական (գիտական) իմացության և ռացիոնալության վրա: Արդի հասարակություններում վստահության երկու տեսակներն

¹⁸ Տե՛ս **Фромм Э.** Психоанализ и этика. М., 1993, էջ 154:

¹⁹ Տե՛ս **Волков Ю., Кривоусков В.** Доверие и креативный класс: факторы консолидации российского общества. Ер., 2013, էջ 19-20:

ել գոյություն ունեն կողք կողքի: Ինչ վերաբերում է վստահության ավանդական ըմբռնմանը, ապա այն առավել բնորոշ է հատկապես սոցիալական փոքր խմբերին²⁰:

Հասարակական տարբեր համակարգերում (անհատական և հասարակական) վստահության ձևավորումը այնքան էլ դյուրին գործընթաց չէ: Ինչպես վկայում են մի շարք վերլուծություններ, հատկապես անցումային փուլում գտնվող հասարակություններում (այդ թվում՝ նաև ՀՀ-ում) վստահության ձևավորումը անմիջականորեն կապված է մի շարք դժվարությունների ու խոչընդոտների հետ: Յուրաքանչյուր անցումային հասարակություն կարողանում է հաջողությամբ գործառել այնքանով, որքանով կարողանում է ճիշտ ժամանակին հաղթահարել նրանում առկա սոցիալական, տնտեսական, բարոյահոգեբանական, գաղափարաքաղաքական փոփոխություններն ու փոխակերպական գործընթացները: Նման միտումը բնական և բավականին արդարացված է, քանի որ անցումային փուլում գտնվող փոխակերպվող հասարակություններին, որպես կանոն, բնորոշ են անորոշության և անկայունության զգացումները, նոր ձևավորվող և նոր որակական որոշակիություն ձեռք բերող սոցիալական համակարգի նկատմամբ կասկածամտությունն ու անվստահությունը: «Ամեն մի զարգացող սոցիալական համակարգ, առավել ևս տրանսֆորմացիոն հասարակությունը, «անորոշ» որոշակիություն է: Բանն այն է, որ զարգացող սոցիալական համակարգը միաժամանակ կայուն և փոփոխվող վիճակների միասնություն է: Կայունությունը սոցիալական կյանքի վերարտադրության անհրաժեշտ պայմանն է: Կայուն վիճակն ապահովում է համակարգի ներքին և արտաքին փոփոխությունների մշտական վերարտադրությունը: Բայց վերարտադրության ընթացքում համակարգի տարրերը մի կողմից նորացվում և համապատասխանեցվում են նոր ձևավորված վիճակին, մյուս կողմից էլ՝ նրանք ձեռք են բերում նոր որակ և, իրենց հերթին, փոխում համակարգի էթնոկեցության վիճակը: Ասվածից հետևում է, որ համակարգի էթնոկեցության վիճակը ստեղծման ու ոչնչացման մշտական գործընթաց է: Այդ տեսանկյունից անցումային հասարակությանը բնորոշ է դինամիկ քառսը»²¹: Ուստի փոխակերպվող հասարակություններում վստահության ձևավորումը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ հասարակական գիտակցության մեջ այն կոդիցիտի որպես պետության անվտանգության ապահովման, ռազմական վտանգներից պետության պաշտպանության միջոց²²:

Ինչպես տեսնում ենք, առանց հանդուրժողականության և վստահության սկզբունքների անհնար է համաձայնության հաստատումը,

²⁰ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 20:

²¹ **Է. Ա. Հարությունյան**, Անցումային հասարակությունը որպես տրանսֆորմացիոն գործունեության համակարգ, Եր., 2000, էջ 15:

²² Տե՛ս **Смирнов А. И.**, նշվ. աշխ., էջ 100-101:

որն իրականացվում է երկխոսության միջոցով: Հենց երկխոսության շնորհիվ ենք պայմանավորվում և գալիս համընդհանուր համաձայնության առ այն, թե որքանով է մեր կողմից ընդունված տեսակետը ընդունելի, կիրառելի և ճշմարիտ: Յու. Հաբերմասը երկխոսությունը դիտում է որպես սոցիալական հաղորդակցման գործընթացում ճշմարտությանը և համաձայնության հաստատմանը հասու լինելու միջոց: Համաձայնության ձեռքբերմանն ուղղված դիսկուրսը սոցիալական իրականության իմացության եղանակ է: Հաբերմասի դիսկուրսի էթիկան ենթադրում է հաղորդակցման երկխոսային ձևը, քանի որ հաղորդակցումը այնպիսի գործողություն է, որն ուղղված է փոխըմբռնման և փոխհամաձայնության ձեռքբերմանը²³: Հաղորդակցման միջոցով իրավական ուժ են ձեռք բերում միայն այն որոշումները, որոնք մասնակիցները կայացրել են համընդհանուր համաձայնության և հանրագումարային կամքի պայմաններում: Այստեղ բացառված է ամեն տեսակի անհատական շահ, և թույլատրելի են միայն այն շահերը, որոնք նախ և առաջ ապահովում են հաղորդակցման մասնակիցների իրավահավասարությունը: Սակայն պետք է նկատել, որ բացառելով ամեն տեսակի անհատական շահ, որոնք հակադրվում են համընդհանուր հանրագումարային կամքին, անհատները զրկվում են սեփական տեսակետը բարձրաձայնելու իրավունքից, ինչն էլ խախտում է խոսքի ազատության, իրավահավասարության հիմնական սկզբունքները, ինչի հետևանքով հաղորդակցման մասնակիցն այլևս դադարում է համարվել հասարակության լիիրավ անդամ: Քննարկելով երկխոսության համատեքստում հանդուրժողականության խնդիրը՝ Մ. Ռացը գտնում է, որ եթե մարդիկ ցանկանում են պահպանել բանականության գերակայության սկզբունքի նկատմամբ հավատն ու լավատեսությունը, ապա սովյալ հանրություն պետք է առկա լինի ոչ միայն հանդուրժողականության որոշակի մակարդակ, այլ նաև՝ երկխոսության կայացման պայմաններ: Տվյալ դեպքում հանդուրժողականությունը անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար նախապայման է երկխոսության հաստատման գործում: Ի տարբերություն հանդուրժողականության՝ երկխոսությունը ենթադրում է զարգացման հեռանկարային մակարդակ²⁴: Ակնհայտ է, որ առանց հանդուրժողականության սկզբունքի ավելորդ է խոսել երկխոսության հնարավորության մասին, քանի որ երկխոսությունն արդեն իսկ ենթադրում է հանդուրժողականություն: Երկխոսությունը համընդհանուր երևույթ է, որը գործառու է սոցիոմշակութային բոլոր տեսակի հարաբերություններում, մարդկային կյանքի բոլոր մակարդակներում և դրսևորումներում: Մ. Ռացը տարբերակում է երկխոսության ըմբռնման երկու հիմնական մոտեցումներ՝ լայն և նեղ: Լայն իմաստով երկխո-

²³ St' u **Хабермас Ю.** Моральное сознание и коммуникативное действие. СПб., 2000, էջ 12:

²⁴ St' u **Рац М. В.** Диалог в современном мире // "Вопросы философии", 2004, № 10, էջ 30:

սությունը ինտելեկտուալ աշխատանքի արդեն պատրաստի տեղեկության փոխանակումն է: Նեղ իմաստով երկխոսության դեպքում տեղեկատվությունը ոչ թե նախապես տրված է, այլ պետք է ձեռք բերվի անմիջապես երկխոսության ընթացքում: Ըստ սոկրատեսյան դասական ավանդույթի՝ «Ճշմարտությունները» ծնվում են երկխոսության ընթացքում, քանի որ նախապես տրված չեն երկխոսության մասնակիցներին և ձեռք են բերվում միայն հաղորդակցման ընթացքում՝ նպաստելով կոլեկտիվ մտածողության զարգացմանը: Տարբերելով մտածողության երկու հիմնական տեսակ՝ մենախոսային և երկխոսային, Մ. Ռացը կարծում է նաև, որ նեղ իմաստով երկխոսությունը հակադրվում է շփման առավել լայն տարածում գտած մենախոսային ձևին: Թեև ձևական առումով մենախոսությունը չի տարբերվում երկխոսությունից, սակայն նրանց միջև գոյություն ունեցող նմանություններն իրականում խիստ սահմանափակ են: Ի տարբերություն երկխոսության՝ մենախոսությունը հաղորդակցման այնպիսի ձև է, որն ուղղված չէ որևէ մեկին և չի ենթադրում պատասխաններ: Մինչդեռ երկխոսությունը բնորոշ է կոնկրետ ուղղվածություն և ենթադրում է հարց ու պատասխան: Հարկ է նկատել նաև, որ մենախոսության դեպքում արդեն իսկ առկա է հաղորդակցության արդյունքը, մինչդեռ երկխոսության ժամանակ արդյունքը ծնվում է հաղորդակցման շնորհիվ²⁵:

Կ. Պոպերը ևս գտնում է, որ եթե կողմերից յուրաքանչյուրը հետաքրքրված է ճշմարտության բացահայտմամբ և պատրաստակամ է լսելու դիմացինի փաստարկները, ապա միշտ էլ հնարավոր է իրականացնել խելամիտ քննարկում: Համաձայնության գալը, որոշում կայացնելը մարդկային գործունեության անքակտելի բաղադրիչներ են: Սակայն բոլոր այն դեպքերում, երբ մարդիկ որոշումներն ընդունում են առանց հաշվի առնելու հակառակորդների հակափաստարկներն ու «բանականության ձայնը»՝ առանց սեփական սխալներից դասեր քաղելու, ապա այդ որոշումները վերջնական չեն և ենթակա են փոփոխման²⁶: Իր ողջ գիտակցական կյանքում մարդը սովորում և հարստացնում է սեփական գիտելիքների պաշարը՝ ընդլայնելով իր իմացության սահմանները: Քանի դեռ մարդը սովորում է, նա պետք է հաշվի առնի դիմացինի իմացությունն ու տեսակետը՝ հրաժարվելով սեփական տեսակետը որպես բացարձակ ճշմարտություն և վերջնական որոշում հայտարարելուց:

Հետազոտողների մեկ այլ խումբ համընդհանուր կամքի ձևավորման լավագույն միջոց է համարում բանակցություններն ու քննարկումները: Քննարկումը և դիսկուրսը հնարավորություն են տալիս, որ մարդկանց հոգևոր աշխարհում ստեղծված համոզմունքները ներգործեն միմյանց վրա, և երկխոսության շնորհիվ ձևավորվի ճիշտ որոշում:

²⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 20-21:

²⁶ Տե՛ս **Պոպեր Կ.** *Լոգիկա և ընթացող գիտելիք*. Մ., 1983, էջ 395:

Այս իմաստով երկխոսությունը պայմանավորված համաձայնություն է: Մեծամասնության որոշումը կարող է ընդունվել միայն այն դեպքում, երբ իրատեսորեն հիմնավորված են դիսկուրսի արդյունքները: Նման փորձառության դեպքում փոքրամասնությանը չեն ստիպում հրաժարվել սեփական կամքից կամ սեփական տեսակետը ընդունել որպես սխալական: Նրանից չեն պահանջում անգամ հրաժարվել սեփական նպատակից: Մեծամասնությունը նրանից միայն պահանջում է, որ հրաժարվի սեփական նպատակների գործնական իրականացումից այնքան ժամանակ, քանի դեռ վերջինիս կհաջողվի ավելի լավ ներկայացնել սեփական փաստարկները և կհավաքի համախոհների անհրաժեշտ քանակություն²⁷: Սակայն քննարկումների և քվեարկության մեթոդը իրականում ոչ թե համընդհանուր կամքի ձևավորման նպատակահարմար ճանապարհ է, այլ ընդամենը՝ դեմագոգիա: Իսկապես, այն, ինչ առաջարկվում է փոքրամասնությանը, այն է՝ հավաքել համակիրների բավարար քանակություն, այնքան էլ հարցի լուծում չէ, քանի որ հարցն արդեն նենգափոխվում է: Այս դեպքում արդեն փոքրամասնությունը, հավաքելով իր կամքը՝ անհրաժեշտ ձայներ պարտադրելու համար, այլևս կդադարի փոքրամասնություն լինելուց՝ վերածվելով մեծամասնության:

Համընդհանուր կամքի ձևավորման մեկ այլ տարբերակ է առաջարկում Բ. Մուտորը: Տարբերակելով համընդհանուր շահի երկու ձև՝ ավանդական և ժամանակակից, նա գտնում է, որ ավանդական մոտեցումը մարդուն դիտում է որպես հասարակական էակ, որն առանց այդ հասարակության չի կարող գոյություն ունենալ: Ուստի այս դեպքում պարտադիր պետք է գերիշխի համընդհանուր հասարակական համերաշխության սկզբունքը: Մինչդեռ համընդհանուր շահի ժամանակակից, ազատական ըմբռնումը հասարակական համերաշխությունը դիտում է նախ և առաջ շահի տեսանկյունից: Այսինքն՝ սեփական շահի ընտրության համար ուղեցույց պետք է լինի համընդհանուր շահի սկզբունքը, և մարդիկ պետք է սեփական հետաքրքրություններն ու շահերը համապատասխանեցնեն համընդհանուր շահին, ինչն էլ ենթադրում է, որ նրանք նախապես պետք է ունենան ձևավորված համընդհանուր շահ²⁸: Սակայն ողջ խնդիրը համընդհանուր շահի ձևավորման սկզբունքային հակասություններն են: Համընդհանուր շահի ձևավորման յուրատեսակ տարբերակ է առաջարկում Օտֆրիդ Խյոֆեն: Նա կարծում է, որ համընդհանուր շահը հաջորդում է կոնկրետ առանձին շահերին, այսինքն՝ անհատական շահը նախորդում է հասարակական շահին: Ըստ Օ. Խյոֆեի՝ առանձին անհատների համատեղ կյանքն անխուսափելիորեն ուղեկցվում է կոնֆլիկտներով: Այդ կոնֆլիկտներն

²⁷ Տե՛ս **Хабермас Ю.** Демократия. Нравственность. Разум. Московские лекции и интервью. М., 1995, էջ 38-39:

²⁸ Տե՛ս **Сютр Б.** Малая политическая этика. М., 2013, էջ 52:

ինքնին արդեն ենթադրում են ազատության սահմանափակում և սոցիալական հարկադրանք: Մեփական ազատության սահմանափակումը արդար է համարվում միայն այն դեպքում, երբ կատարվում է հանուն համընդհանուր փոխըմբռնման և շահի²⁹: Այսինքն՝ Խյոֆեն կարծում է, որ համընդհանուր շահը հիմնված է անհատների և հասարակական խմբերի շահերի փոխադարձ ընդունման վրա: Սակայն անհատներն իրենց հերթին ունեն սեփական առանձին շահերը, որոնք, ինչպես կարծում է Խյոֆեն, պիտի նախորդեն «անդրանցական», համընդհանուր շահին: Այսինքն՝ «անդրանցական» շահն արդեն իսկ ենթադրում է անհատական շահ:

Մեր օրերում երկխոսելու արվեստը կարևոր և հրատապ է, բայց միշտ չէ, որ գիտակցվում է որպես սոցիալական կարգի հաստատման համար անհրաժեշտ սկզբունք: Ավելին, ժամանակակից աշխարհում մեծամասնությունը կարծես թե անընդհատ «Ուրիշների» հետ թշնամանքի, առճակատման, նրանց անունը վարկաբեկելու, նրանց նախատելու առիթ է փնտրում: Ժամանակակից աշխարհում ակնհայտ պառակտում է նկատվում ինչպես առանձին անհատների, այնպես էլ հասարակությունների միջև: Յուրաքանչյուր ավանդույթ և գաղափարախոսություն արմատական դառնալու, երկխոսությունից հրաժարվելու միտումներ է դրսևորում՝ բացարձակացնելով միակ ճշմարիտ լինելու իր ուսմունքի հնարավորությունները: Այս առնչությամբ բխվում ենք հանդուրժողականության ամենաբարդ և առաջին հայացքից պարադոքսալ թվացող խնդրին. ինչպե՞ս ապահովել տարբեր աշխարհայացքների, կարծիքների, հայացքների, արժեքների համատեղ գոյությունը միևնույն հասարակական համակարգում, ինչպե՞ս առաջնորդվել հանդուրժողականության սկզբունքով և միաժամանակ խուսափել անհանդուրժողական վարքից և կոնֆլիկտներից: Ինչպե՞ս անել, որ մեր տեսակետի «միակ ճշմարիտ լինելը» չհակասի այլոց կարծիքներին՝ դառնալով անհանդուրժողականության դրսևորման պատճառ: Միևնույն հասարակության շրջանակներում տարբեր կարծիքների և տեսակետների համակեցությունը շատ բարդ խնդիր է: Ինչպես կարծում է Վ. Շալինը, իրականում գոյություն չունի միաբնեռ աշխարհայացքային համակարգ, ինչպես և գոյություն չունի բոլորի կողմից ընդունելի բարոյական արժեքների ամբողջություն³⁰: Կոնֆլիկտներից և անհանդուրժողական վարքից խուսափելու միակ ճանապարհը հավանաբար այն է, որ պետք է հարգել դիմացինի տեսակետը, և սեփական կարծիքը հնարավորինս համապատասխանեցնել հակառակ կողմի կարծիքին:

Ժամանակակից աշխարհի սոցիոլոգիային կարգի ներքին գործառական տրամաբանությունից ելնելով բռնության և ահաբեկ-

²⁹ Տե՛ս **Хеффе О.** Политика. Право. Справедливость. М., 1994, էջ 209:

³⁰ Տե՛ս **Шалин В. В.** Толерантность. Культурная норма и политическая необходимость. Ростов-на-Дону, 2000, էջ 5:

չության դրսևորման նոր վտանգներ և մարտահրավերներ են առաջացել: Ավելի քան վտանգավոր է նաև այն իրողությունը, որ բռնությունն ու ահաբեկչությունն ուղեկցվում են մանիպուլյացիոն մի շարք հնարքների կիրառմամբ, ինչի հետևանքով սոցիալական համակարգի նկատմամբ իրականացված բռնությունն ու ահաբեկչությունը քողազերծման հնարավորություններ են ստանում: Բռնության ոչ բացահայտ ձևերի խնդրին անդրադարձել է դեռևս Ջ. Լոկը: Նա գտնում էր, որ իշխանությունները կարող են կիրառել որոշակի փաստարկներ և մեխանիզմներ, որոնց միջոցով հնարավոր կլինի ընդդիմադիրներին ուղղել դեպի «ճշմարիտ ուղի»՝ այդպիսով ապահովելով վերջիններիս փրկությունը: Լոկը դատում է իր ժամանակաշրջանին բնորոշ սոցիոմշակութային կարգի ոգուն համապատասխան տրամաբանությամբ: Նա խոսում է դասական ռացիոնալիզմի դիրքերից, որտեղ աշխարհը մարդուն ներկայանում է իր միանշանակ պատճառավորված և բացարձակ որոշակիության տեսքով: Սակայն այսօրվա բազմաբևեռ աշխարհում դժվար է որոշել, թե որն է այն «միակ ճշմարիտ ուղին», որով պետք է ուղղորդվեն «մոլորյալները»: Ավելին՝ այսօր հազիվ թե գտնվի մեկը, ով կօգտագործի այնպիսի «դասական» հասկացություն, ինչպիսին «ճշմարտությունն» է: Համոզելու միջոցով իշխանությունների ներկայացուցիչները միգուցե կարող են հասնել իրենց նպատակին, սակայն մի խնդիր է համոզել և հիմնավորել սեփական որոշման արդարացի լինելը, մեկ այլ խնդիր՝ պարտադրել և հրամայել: Մի բան է ներշնչել փաստարկների միջոցով, մեկ այլ բան՝ հարկադրանքի միջոցով: Յուրաքանչյուրն իրավասու է նախազգուշացնել, հասկացնել դիմացինին վերջինիս կարծիքի սխալականության մասին և փաստարկների միջոցով նրան բերել դեպի «ճշմարիտ ուղի»: Սակայն այստեղ կարող է հարց ծագել, թե ինչ կլինի բոլոր այն դեպքերում, երբ կառավարիչն այնպիսի բան կհրամայի, որն անընդունելի է և անօրինական տվյալ հասարակության սոցիոմշակութային կարգի տեսանկյունից: Լոկն այս հարցին պատասխանում է հետևյալ կերպ. «Եթե կառավարումն արդար է իրականացվում, և կառավարչի խորհուրդներն ուղղված են համընդհանուր բարիքի և համաձայնության ձեռքբերմանը, այս դեպքում այնքան էլ հավանական չեն կառավարչի անօրինական գործողությունները, հակառակ դեպքում վերջինս պետք է ենթարկվի պատասխանատվության»³¹:

Հանդուրժել անհանդուրժելին նշանակում է ոտնահարել սեփական անհատականությունը: Եթե առկա է որևէ անհանդուրժելի երևույթ, ապա պետք է պատասխանատվություն ստանձնել և փորձել հասկանալ, թե որն է անհանդուրժողականության պատճառը: Այնուհետև՝ պատրաստ լինել գործելու և սխալների դեպքում դիմել համապատասխան քայլերի և տալ անհարժեշտ հակահարված³²: Շատ կարևոր է հստակեցնել, թե պետության իրականացրած գործողություններից, ո-

³¹ Локк Дж., Толанд Д., Коллинз А. Английское свободомыслие. М., 1981, с. 63.

³² Ст'ю Эко У. Пять эссе на темы этики. СПб., 2003, էջ 155:

րոնք կարող են որակվել որպես բռնություն և նպաստել անհանդուրժողական վարքի դրսևորմանը, առավել ևս, որ բռնությունը ոչ թե պարզապես հարկադրանք է, այլ նախ և առաջ անհատների ազատ կամքի սահմանափակում, ուստի բռնությունը ազատ կամքի մահն է: Այն որոշ անհատների գերիշխանությունն է ուրիշների նկատմամբ՝ հիմնված արտաքին հարկադրանքի վրա: Բռնությունը գերիշխանության և ենթակայության ծայրահեղ դրսևորում է: Յուրաքանչյուր իշխանություն յուրօրինակ աստիճանակարգային համակարգ է, որը կարող է ունենալ տարբեր հիմքեր: Լավագույն դեպքում այն կարող է հիմնված լինել երկխոսության, համաձայնության սկզբունքների վրա: Մակայն իշխանությունը կարող է հիմնված լինել նաև արտաքին հարկադրանքի վրա, որի դեպքում մենք արդեն գործ ունենք բացահայտ բռնության հետ³³: Ժամանակակից աշխարհակարգից հարկավոր է բացառել բռնության անհարկի, չհամաձայնեցված կիրառման ցանկացած հնարավորություն, քանզի հասարակության, մեծամասնության արդարացումն ու փոքրամասնության համաձայնությունը չվայելող բռնության ցանկացած դեպք, որի հեղինակը կարող է լինել անգամ պետությունը, ծնելու է էլ ավելի ապակառուցողական հետևանքներ, քան այն, ինչի հաղթահարմանը կարող էր ուղղված լինել տվյալ բռնության կիրառումը:

Այսպիսով, ժամանակակից բարդ ու բազմաբովանդակ աշխարհում էլ ավելի է կարևորվում հանդուրժողականության, փոխհամաձայնության, վստահության և երկխոսության սկզբունքների հիմքի վրա սոցիալական կարգի կառուցարկումը: Ակնհայտ է, որ բազմամշակութային սկզբունքով կառուցարկված ժամանակակից աշխարհակարգը կանգնած է արժեքաբանական ճգնաժամի առաջ, քանզի հանդուրժողականության և փոխհամաձայնության սկզբունքների անխտրական կիրառումը հաճախ հանգեցնում է բռնությունների և ահաբեկչությունների մի նոր ալիքի բարձրացման, որն էլ սպառնում է նվազեցնել սոցիալական կապիտալը: Արդի աշխարհում բռնության և ահաբեկչության դեպքերը հաճախ ոչ թե հանդուրժողականության սկզբունքի բացակայության, այլ համաձայնության սկզբունքի չկիրառման կամ խտրական վերաբերմունքի կիրառման հետևանք են: Այժմ արդեն բավական չէ հանդուրժողականության սկզբունքով առաջնորդվել հասարակական կյանքի կազմակերպման գործում. անհրաժեշտ է նաև կիրառել փոխհամաձայնության հասնելու սկզբունքը, քանզի, եթե անգամ տիրի բացարձակ հանդուրժողականության մթնոլորտ, և հասարակության որոշ շերտերի բողոքի ձայնը լսելի չլինի մյուսների համար, ապա տվյալ փոքրամասնությունների խոսելու միակ լեզու կարող է դառնալ բռնության կամ ահաբեկչության դիմելը: Ուստի ժամանակակից աշխարհում անհրաժեշտ է հետևել ինչպես հանդուրժողականության,

³³ См. у Гусейнов А. А. Моральная демагогия как форма аналогии насилия // "Вопросы философии", 1995, № 5, էջ 9:

այնպես էլ համաձայնության սկզբունքներին, քանզի միայն դրանցով իրականացվող երկխոսությունը կարող է դառնալ հասարակական կյանքի խաղաղ և համակողմանի կազմակերպման անհրաժեշտ նախապայման:

Բանալի բառեր – *հանդուրժողականություն, վստահություն, երկխոսություն, համաձայնություն, սոցիալական կապիտալ, անհանդուրժողականություն*

TATEVIK PIRUMYAN – *Толерантность как условие доверия и диалога.* – Нетерпимость и недоверие стали в современном социокультурном мире серьёзной проблемой. Они, как правило, сопровождаются насилием и другими деструктивными и неконтролируемыми явлениями. В силу этого толерантность, доверие и диалог приобрели новое значение, теоретическое и практическое. В любой социальной системе эти принципы общения суть необходимое условие оптимального функционирования, к тому же атмосфера доверия и готовности к диалогу способствует воспроизводству и развитию общественной жизни.

Ключевые слова: *толерантность, доверие, диалог, согласие, социальный капитал, нетерпимость*

TATEVIK PIRUMYAN – *Tolerance as a Condition of Trust and Dialogue.* – Nowadays in the modern sociocultural world, the existence of intolerance and mistrust has become a serious problem. As a rule, these destructive processes usually accompanied by violence and other uncontrolled processes. In the context of these problems issues of tolerance, trust and dialogue gained a new theoretical and practical significance. It is obvious that these principles are essential for the optimal functioning of any social system, moreover, the atmosphere of trust and readiness for dialogue are important mechanisms for the reproduction and development of social life.

Key words: *tolerance, trust, dialogue, agreement, social capital, intolerance*